

1872 ახრი 6 მატი

მკვანერის ისტორიული შენიშვნა სანტილორსე

(მუდღენი უფ. ღ. ბაქრაძეს).

23-ს ოკტომბერს მე გაველ გვლმა-მსარში, სადაც ინგილოები სტროკებენ და რომელსაც ამჟამად მთავრობის ენაზედ წაქათადის მარცა ქუჩას, ქართულზედ კი ჭარი, გვლმა მსარში და სანტილორ. «შემოდგი იყისი, გწყალობდეს ღმერთი,» უნებლივად, გატაცებულმა სამშობლოს მშენიერი და სიცოცხლის ჩამყენებელი სიოლნიავის მობუკით, წავძასე იმას. ჩემს თვალს აქ წამოუფჯა ბუნება თავისი ტყეშე მომსილი დიდებით და ფერად-ფერადი ხასით.

მაგრამ ეს რა ვსთქვი: მას აღარა აქვს გაზაფხულის სიმშენიერე და სუნელიება. მასში აღარა ხჩანს თეთრ-წითლად აღუვაკებული ასკილის ვარდი, მშენიერად აბინებული მინდერები, ათასჯურსა ფერი ყვავილებით აღუვაკებული ატამი, მაყალა ვაშლი, პანტა მსხალი, კრინა უურძნის ვაზი, ტყეშადი, კუნელი და სხვ.; აღარ იხმის ძელობულთ მგალობელ ბულბულის გულ ამომკადარო გალობა, ზღარ ღუღუნებს მტრადი, მწვერი აღარ იმასინ ტყეტყეს; ერთის სიტყვით ექვლს მიწუნარებულა და ბუნება მიეშურება დროებით მოსკენებას და ძილს. ხეებს და სხვა მცენარებს დაწვეითლებით აგოთლები და ცდილობენ შემოიძარწვიან ეს დაძველებული და გაცვეთილი თავისი ტას მონადეზბა და ძლარბსავიო, შეშინებულნი სამთარის პირის ცივი სიოთბ; შეიკუმონ თავისი ჩრსება, რომ რა არის შემოიერებონ სამთარის ძილში

სელასლავ ძალა და ღონე და მიეცნენ სელ-მეორედ ღონიერს ცსოვრებას
 მაგრამ ჩემს გულითადას თაყვანსაცემ მეთოსველებს, უმჯობე-
 ლია რომ არ გაუგვირდებათ ბუნების ამგვარი ბრუნვა. ეს მისთვის
 აუცილებელი საჭიროება არის. უკვდავ-უბერებელი ქვეყანასუდა არა არის
 რა. ყველა იცვლება და ახლდება. ამ მუდმისი უპირობად ცსოვრე-
 ბის გადასწავლებლებში, ყოველი არსება მტენარე და თვით ბუნებაც ცხო-
 ვებენ სიცოცხლის ძალას. უძირსად ყველა მკვდარია. ასე იფიქრეთ, რომ
 იქნება ამისთვის დღე ღამდება და ღამე თენდება; გასაფრთხილი გადის, —
 საფრთხილი დგება; საფრთხილი გადის, — შემოდგომა მოდის; და ესეც
 თავის რიგსად შეფობას სამთარს უთმობს. ამ გვარის ცვლილებით,
 ვიდრე ვიტყვი, ბუნებას სიცოცხლე ეძლევა. სამთარის ცივი ქარი, თო-
 ვლი და წვიმა-ყვანილი დედამიწას ისე უჯდება ძარღვში, როგორც ბუღ-
 ვის ზურს ჩაი, და შესუსტებულს აცხოველებს და ანოეფებს. გამსმა-
 რი ბალსი, ფოთლები, სის ნეკრები და ათი ათასი ნიკოეფება ღვე-
 ბა და ამ სახით ანოეფებს და ქველთავს დედა-მიწის ზურს, რომ
 რა არის მეორე გასაფრთხილი ქვეყანა ესე ათეულს, როგორც მაგ-
 ლითებრ, საში ცოცხს ათეულს სოფლე, და აბიბინდეს სელმეორეთ
 თავის ჩვეულებრივი ყვავილთა დიდებით, გაბლლეს ვარდი, ამოვიდეს
 სოხანი ია, გამოიღოს ატამა მოსწორი ყვავილი, აბიბინდეს თეთრ
 წითელი ყვავილები გაშლისა და სხვა მიწის პირსედი სოფლში შემ-
 ძვრალმა და თვის ქერქში შეკუმშულმა ქვარბმა, სელივმა, მტურავმა,
 ბუნმა და ყოველმა არსებამ გაიღვიძოს მისთვის, რომ სელმეორედ,
 სამთარეს გამო მწუხარე, გაცეხულ და დამპყუნიებულ გულსე სიცო-
 ცხლის ჩამეყნებელი საფრთხლის სითბო დაკრულვებმა, გაიღვიძონ და
 ისიამოვნონ თავის სიცოცხლით.

ამ ფიქრებში კართული ვიყავ და ძალიან ძაყად შევცქეროდი
 ქვეყანას და ვსადიდი ჩემს თავს ბედნიერად, ამ ფიქრებით. გატაცებულს

გულში მიფრენს სისარგულით, მგზავრისა და მისი დღე-ნაკლებს წიგნი-სი-
 ჭელის სისარგულს. დიდს სისარგულს დიდ მწუხარებას, თან მისდევ-
 სო, ნაწიქვამოა. უცრად შემდგომდა გზასწვდ ქართი განსარგული ლე-
 კი კაცი და სისარგული ჭრად და მწუხარებად გადაშექცია? ქართველების
 ასაღანდელ დანტეულებისაგან ფესზედ წამოქდგა მლოაზედ იმის მ-
 თხდა: «ვისაც ერთსევე თავში კობაღი მოქსევედრია და ტყინი ვიქ-
 უნთქევა, ის ვერ მოარება და ველად წამოდგება ფესზედღო» ამ გუ-
 რად დაიწყო მან ჩვენზე სჯა და ფიქრი.

ეს სჯა ქართველებზედ ამ ლექსის დაწიწყო იადთლომის მყოფ
 ეკვლეისის გამო, რომელიც წინ შემოგვსდნა. ამის დანახაში ვკენ
 დაუბიძგანდით ეკვლეისს და შე ვისურვე მისი ხასკა. ლექსი თან-
 განმძევა ეკვლეისს ასლია. ის არის საშენი ჯვარის შესედ, გრძელი
 მომსო აგურით, მგზავრს სცა ეკვლეისს არის დანტეულები, ამ გ-
 რეუმო, არის შემოკლებული არშის თლილის ქვითა. მერე არის დარ-
 თული ფილაქით. შემდეგ დაიწება ფრიალ მოსდენილი შინი გუმბა-
 თის გუმბათის ძირი ეკვლეისის შინიდან არის ჯერ დაწყობილი და
 აშენებული თლილი ქვით ერთ არშის ხასკამდე და მერე იმ მოსე-
 ნებულ კარში აგურით არის დანტეულები. თანზედ მოდებული ქი-
 ნის დიდი ჯვარი. ეს ხასკა იმის მოქცეულს ალაგდება. ამ გუმბათის
 შიგში ხედ ქვებზედ არის გამოჭრილი დასველეთ მხარეს ორი ჯვარი.
 მისი იუფრების განსარგულია კაი-ოსტატი ეოფილს ვისაც ეს უშე-
 ნობია მშენებრად წრამ საკუთის ეს წრამ შინი გარეგანა წასკ. შევი-
 დეთ ასლად მიგ და ვნახეთ მიგ სწოგარად არის გამოხუთული და გა-
 წყობილი.

ეს ვინღ მგზავრის ხანითისა და უგზავრებლის კაცი მიადგეს ამ
 ეკვლეისს, შესდგამს თუ არა ფესს კარებში, უნებლივად იტყვის ფსა-
 ლბუნის სადმითა სიტყვებს: «ჩხაჟენ, უფალო, მანებულნი ჩემნი».

შიგ შესვლის უმაღლე შემოგესმით რაღაც სუვილის, სმა და ჯერ იფიქრებო, რომ ის კენესისო, მაგრამ მაშინვე მიხვდებით აგრეთვე, რომ ის არის ჭარის სუვილის სმა. თუნდ რომ ნიავიც იყოს, მანაც და მანაც კარებიდგან რომ უბერავს ეკვლისა თავის სიძაღლისა გამო სმას აძლეოს. აგრეთვე შიგ ბზუვიან მრავალი ბუზი და კრასანები და გუბათის ფანჯრებში გადიან გარეთ და ხელასლაკ შემოდის შიგ. ყველა ესენი, რასაკვირველია, იმის კერანაობას ამტკიცებენ. მაგრამ მის ახსნებას და კერანაობას იმის შინაური მდგომარეობა უფრო კარგად ამტკიცებს. მას ორი კარი აქვს, ერთი დასავლეთის კედელში, მეორე ჩრდილოეთისაში და ორივე ჩამოქცეულნი არიან. ძტერს ამ კარის თაღში კვანუბო განძი უძებნია. აგური ერთ არშინსედ სულ გამონგრეული აქვს. შიგნიდანაც ძირს მიწასედ ედთ არშინსე აგრეთვე სასუქ ნარკვი მიწა ყრია; ამისთვის რომ წვიმიან და ცივს დღეებში ლეკის მენახირები და მეცხვარები ძროხას და ცხვარს შერეკავენ სოფლე შიგ ღამღამობით. რომ ის ამგვარად არის ამოკსებული, ამას ამტკიცებს ის ფაქტი, რომ კედლის ძირებში ბევრს ადგილას განძის მძებნელს თითო არშინსედ მიწა უზინქნია და სულ სასუქ ნარკვი მიწა ამოსულა. საკურთხეველს გარდა მას კედლები არა ჭქონია გაღესილი არც შიგნით და არც გარეთ ეს იმაზედ ეტეობა, რომ იმისი აგური ძაღლის მჭევიანავს, ლიპლიპებს და შრიალებს. ფაძთა ვითარებას გაღესა და დასატვა არ დაუცლია; მხოლოდ საკურთხეველის კედლები გი მშვენიერად უოფილა გაღესილი და დასატული. ხატები სამრიგად უოფილა კედელზე განწეობილი და გარბეული. ძირიდან ორ არშინის სიძაღლიდგან არიან დასატულნი ხატები კაცის შთელი ტანიო. ესენი კვანუბო მოციქულნი არიან. შუაში დასატულებია უფრო ჭკრილი ტანით და მომეტებული ნაწილი ხატებისა დედათა სქესს ეკუთვნის. სხვათა შორის დკოთის-მძობლის მიძინება არის დასატული პატარა კუ-

ბოთი. ის მშვენივრად ეტყობა. მაგრამ აქვე გვერდზედ არის ღვთისა მშობელი მთელი ტანით და ზედ აწერია სასული ბერძნული ასოებით. აგრეთვე აქვე ახლავს ერთი მტკაულის სიგანეზედ და საგმესე არის რაღაცა ნაწერი ბერძნულად. ვარკად ეტყობა, მაგრამ მე არ ვიცი ვით-სუა. ქართული ნაწერი აქ ვიხილე მე მხოლოდ ერთ სიტყვად წარწე-რილი გრძლად და დიდწონი ასოებით. რადგან ზოგი ერთი ამისა თაგანი ხანჯლის წვერით არის ამოჩინებული, ამისთვის იმის წავით-ხვად ვერ მოკახერსე. მაგრამ სამს დასაწყის ასოდგან (წ. ლ. მ.) სჩანს, რომ აქ უნდა იყოს დასატული ვიღაცა დავითი. სულ თავში მესამე რიგზედ კი სატუბი კაცის გულს ზევით არიან დასატულნი და ეტყობათ, რომ სსვათა შორის მასარებულნიც არიან. ამ სამივე უმთა-კრეს სატუბის რიგობას შუა ჩართულნი არიან ვიდრე მრავალნი. წერილ-მანი ტანის სატუბი. ამის გარდა სატი არ სადა სჩანს და ჩემის აზრით არც არაფერი ყოფილანს სსვაცან. გუშათში ზევით შიგნიდამ აგრე-თვე ეტყობა, რომ მას ჭქონია ჩამოკიდებული დიდი ხომლი. გარდა ამებისა უეჭველია, რომ იმას კანკელიც ექნებოდა. რაც უნდა იყოს, ეჭვი არ არის, რომ ეკვლესია მდიდრად ყოფილა შემკული ეკვლესი-ური სამკაულით.

ის არის აშენებული მეთექვსმეტე საუკუნის დამდეგში კასეთის მეფე ლეონისაგან, ყოვლად წმინდა ღვთის-მშობლის სასულზე. მე ასე ვფიქრობ ამისთვის, რომ 1658 წელში აქ იზოვნეს აღიარებულმა მწინის დროს ამ ეკვლესიის ზარი, რომელზედაც გარშემოაწერია ქარ-თული მხედრული ასოებით, რომ ის შეუწირავს ეკვლესიისთვის მეფე ლეონს. მასხადამე ის ყოფილა უზაროდ იმისთვის, რომ ახლად ყო-ფილა აღშენებული და მეფესაც თავის მხრით ეს შეუწირავს. ამ აზრს შემტყვიებს ის ფაქტიც, რომ ეკვლესია არ არის გალესილი არც შიგნი-დგან და არც გარედგან, ჯარდა საკურთხეველისა, რომლის კედელი

აწუროთვე დასაულოებ არის. თუ მასლანებულ დროში არ უფიქროს იმ
 აწურობული, უმჯობესად, რომ თავის სიმშვენიერის და დიდების გვარად ცაშა-
 რიც ისრე იწინებოდა შემდისილი სატუბით, როგორც მისი საუფროსებულად.
 მაგრამ ეტყობა, რომ ვერ მოუხსნებოდა უამთა ვითარებას დაუძლია
 მისი შემკობა.

წინაა ღოგვა ამ ეკლესიაში. შეწუგუტილად გასეთის მეფის ალექ-
 სანდრე II-ს სიკვდილს შემდეგ, ეს სხანს პირველად იმ ფაქტიდამ,
 რომ მეფე ალექსანდრე თავის შვილს განმანდინებულს, გონსტანტი-
 ნეს, მომავალს სწავსეთით საქართველოში, მიეგება სწავსეთი, რომე-
 ლიც სანელიც ერქვა ამ ეკლესიის გარემოთ მეფე დაბაქალაქს. სხე
 მოგუთისრობს ვანსანგ მეფის ქართლის-ცხოვრებას. მეორე დამტკი-
 ცება ამისი ის არის, რომ ამ ალექსანდრეს შვილი დავითი ამ ქალაქ-
 ში ბრძოლის დროს ლეგებმა მოკლეს და სიკვდილს შემდეგ ინგილო-
 ყობა წაიღეს და ყუბის ციხეში დაასაბუღლავეს. მესამე დამტკიცება ამი-
 სი ის ფაქტია, რომ ეს მამამისი შველელი გონსტანტინე, რომელ-
 მაც ქეთაქან დედოფალი, დავით მეფის შუგლდე, და თავისი რძალი,
 თავის ცოლად დასახლეს, — ბაწარში მოიქცა ბრძოლის დროს მე-
 თსე — გონსტანტინე, მამა და თავის ძმა გიორგი აქ დასაწყის დადგან,
 ამათი დასაწყის აქ უფროსი უმისად შეიძლება, ამისათვის რომ აქ
 ქრისტიანობის დამოხმას აღარ უკლდა. მამასადაც ამ დროს მე-
 სულმანობა თუქცა მოკვდა აქ ქრისტიანობას, მაგრამ მის სრულიად
 დამხობილი ვი არ უფიქროს. სხე რომ არ უფიქროს დავით მეფის
 საინგილოში ვაკის სოფლის მასლობის სოფელს ყუმში მეფე უკლ-
 ნისში როგორ დასაფლავებდნენ. მაგრამ გონსტანტინემ მამა და ძმა
 აქ რათ მოკლეს? რატომ ისინი თუქცაში არ დასაწყის იქნეს რომ მეფე
 ალექსანდრე თუქცაში მოკლეს თავის შვილით, უმჯობესად, რომ იმანც
 მამივე მოკლავდნენ ქართველნი, რომელთაც დასაფლავეს თუ არა

მეგრე აღექვსანდრე, მშინვე ბეშაღენ და იმასაც მუხრი გადინეს ბა-
 სარშივე ერთის სიტყვით რადგან საქათაღის მასრასში მცხოვრები
 ქართველები, რომელთაც ახლან ინგილოებათ უწოდებენ, გამაქმადანსებულ
 ნათყვენ და ძლიერა ჭარული ლეკებიც მისი მომხრენი იყვნენ, ქრი-
 სტიანობისა და მეფის კი წინააღმდეგნი ამისთვის ყოველის უსიფთაოდ
 და უშიშრად შეიძლებოდა მისი მოკვლა აქ უფრო სამაქმადანსო ქვე-
 ყანში, ვიდრე საქრისტიანოთელაში ეს უფრო უჭველი ხდება უფ-
 რად იმით რომ ქართლის ცხოვრებაში მოხსენებულა, რომ ქეთევან
 დედუფალი თანასამ ატეგუნდა თავის მასლს მის ცოლად შერთვასუდი
 და აუფანდაო უკეთუ აღექვსანდრე იმან მოქვლას თელავში და თავის
 ცოლად ქეთევანი აქ გოფნაში დასასვლას, მას იმას ნებას რადდა და
 მისცემდა, რომ ის მოქმორებდა მას და ამოხსნი მოქსდინს და მო-
 ეკლას უტყობს ეს საქმე ან ულოფილა ამ გარემოებებში და მესან
 სრებით მე ეს ჩემი აზრი უეჭველად შიშისა; მაგრამ უფლას ამასზე
 უფრო მკვიდრად და მტკიცედ ამტკიცებს ამ აზრს სასელი «ყიმიერ-ბა-
 წარ» ზირველი სახელი ამ უკვლახისა და გარემომო მყოფ დასაქ-
 ლაქისა, როგორც ვახველებს ყოფილა «ბაზარის», მაგრამ როდესაც მუ-
 თქმ აღექვსანდრე მოუფლავთ თავის მკვიდითურთ, და მათი მკვლელი
 გონსტანტინეც თავის ჯარითურთ აქ ამოუწვევითათ, მშინ სედ მიუ-
 კვრებით სიტყვას სისხლისა «ყიმიერ», რომელიც, თათრულიდგან ქარ-
 თულს ენაზედ წინაშეს ამოწვევტანს, აღსოცებს, ყათლამს. ამ უმად
 ამ აღავს თათრები და ლეკები უწოდებენ მხოლოდ «ყიმიერს» და მ-
 ლიან იშვიათად «ყიმიერობაზარს»; მაგრამ ინგილოები კი მუდამ «ყი-
 მიერ-ბაზარს» ემსახენ. ანაქს მკვლებური წოდება «ბაზარის», რომლის
 გარემოებისა და დიდის შემთხვევისა გამო შეიცვალბოდა «ყიმიერად»,
 თუ არა ამ ქვეყნის დიდებულთა მუხრებს, დასოცვისა და ამბოხისათვის.
 ეს აღავი ესლს იმასვე უფლა ამ ქვისა და ავსრების ნამტკარვე-

ბის მეტი აღარა არისრა. ამ ქვებს და აგურის ნამტკრეკებს დიდი აღა-
გი უჭირავსთ, რომელსაც სოფლის აღიანათის ინგილოები ჰხეზენ და
სთესვენ და კაი მოსავალიც მოჰდისთ. ეკვლეისის აღმოსავლეთ-სამხ-
რეთი მსარე დაუფიათ ჯაგის ხეებს. მაგრამ ერთი ვერსტის სიშორით
არის სოფელი, რომელსაც ყეიმური ჰქვინან. ამ სოფლის ბოლოს აღ-
წრილ ეკვლეისის მასლობლივ აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთში აგრეთვე
ეკვლეისა უგუშმათა არის, დასავლეთ ჩრდილოეთში კიდევ ჯართა-
ლალების სამხრეთ ბინები, რომელსაც «თორთვას-ყალას» უწოდებენ,
იბისთვის რომ ვითომც ამლაგს თემურ ლენგს ქართველების ყმა-
წვილები მოეგრკოვას ერთად და ჯერ ცხენებისთვის გაესრესინოს, მე-
რე თავები წაეკეთოს, ერთად მოეგრკოვებინოს, მიწის წაყრით აგორ-
წახებინოს და ეს სახელი ეწოდოს მთელს ამ აღწერილს აღაგს სა-
ზოგადოდ აქაური ქართველები უწოდებენ «ბაღთალოს». რომელსაც
ასობანი რომ მოკვეთათ, დაჩქება ა ს თ ა ლ ა ა ნ უ ა ს ტ ა ლ ა ა ეს
წოდება არის ქართული და ჰნიშნავს ატრუტებას, ყათლამს, არეე და-
რეებს, მესისხლეებას, არხებას და გამოჭნატავს იმავე აზრს, რასაც
თათრულს «თორთვას-ყალას» მიუწერენ, ხსლ. აქ სტრკრებენ თათრე-
ბი ანუ მუღალები-მონგოლები, რომლებიც შლატონს, იოსელიანის აზ-
რით თემურლენგის ჯარის-ნაშთნი არიან.

ამ შესანიშნავ ეკვლეისის გარეშე მო მდებარე აღაგის ისტორია
ჯერ კიდევ ამით არა თავდება. მას გარს ეხვევა მრავალი შესანიშნავი
ზეპირ მოთხრობები. რადგან დაწმუნებული ვარ, რომ მკითხველს
ამ მოთხრობების შეტეობა ესამოყენება, ამისთვის მე იმათ აწერ.

მასლობლივ მეოვე თათრისა, ინგილოებისა და ლეკების სოფელ-
ში მტკოკრების ხალხნი ამბობენ, რომ ეს «ბაზარი», ანუ «ყეიმურ-ბა-
ზარი», ანუ «ბასთალო», ანუ «თორთვას-ყალა» დიდი და მშენიერად

ქალაქი იყო. აქ ცხოვრობდა, მისი ძმის რწმუნით, ფერუხანშიც ესე. მშვენიერთა მშვენიერი მხედრისაჲი თამარი, რომელსაც ვაჟურად მტკ სოკრები სამოთსუში მცხოვრებ უმანგა; წმინდასაჲს შემშვენიერთა მშვენიერს ფერებს აღარებენ. თამარ მეფის სილამაზე, რომელსა შთაღწა აზიაში, აგრეთვე უაქათაღის მასწის მცხოვრებლებშიაც არის გათქმული. ის თურმე აი აქ ბასარში ცხოვრობდა და ატარებდა თავის წუთის სოფელს ბედნიერებაში და კმყოფილი იყო თავისი ბედისა, ხვისა და სიტყვისა. ამის სასახლეს შეადგენდა ეს კვლესა, რომელსაც მცხოვრებნი «ფერი-ყარას» უწოდებენ. ის ზრდადეს თურმე შინდან ვარში არ გამოდიოდა, რომ რა არის შეფუთვას მსგავსებდა არ ისილან მისი მშვენიერი სასე და მეფეთა შორის სილამაზის ხმარ გაუგდონ, ამას არ ჭსურდა ქრმის შერთვა, რადგან იყო მეფე მამაცი, ჭკვიანი და ამაყი. «მე ჭკვიანი მეფეებმა თავის ჭრით ვერ დამამოწინდესო და აბა ერთ კაცს რომელ დაკომოწინდები და ჭკვი კარგოდებოთ», ასე ბრძანებდა თამარ მეფეო, ამოიბენ ლეკები. მკვამ მის სიმშვენიერს, წამოსადებს და ალვის ხესავით წამოწევილს ტანს და მადლს მეფურს ჭკუა-გონებას თუმცა ყნითა ვეკლას. აღმოწავლეთის მეფეების გულში ტყვედებოვიო სიყვარულს მკვამ ის თავისი მეფერი სიამაყისა და თავგასულობის გამო რჩებოდა მათდამი უგრძობელი; მათა უურს არ ათხოვდა, არათეად აგებდა, და მით ზოგს აჯავრებდა და ზოგს კი უფრო უნთებდა გულში სიყვარულის აღს. ვეკლასთვის უარის თქმამ მეფეები გააჯავრა, მკვამ რადგან იტოდნენ ფერი-სანუ-მის სიმძლავრე, ამისთვის ვერა გაეუთ რა. ვეკლას მისი მტრობა ედოთ გულში, მკვამ შიშით რმს ვერ უცხადებდნენ. ამ გვარ მტომარეობაში იყო თვით სმარსიის მეფე დიდი შაჰბაზიტა, რომელსაც ვეკლასედ უფრო დიდი სიყვარული ჭქონდა გულში გაღვიძებული. ამ გვარს მის სიყვარულსედ თავგასულ ფერუხანუმი-თამარი მის საშინელების გულ გრილობით სცემდა მასხის, ჭკვი-ჭკვი ჭკვიუდანსავით იცო-

ნოდა, ქოქელებს ჯეროდა და თავის თავშიმწონეობით და მის ჟგადრი-
სობით აჩვენებდა თავის მსსველ ჟადრესობას და მსხეთა — სეობას.
ამ გჭრმა ჩიამსკემ ურთიუ მსრით ირანის შაჰბაზი ძალან განსვია-
და წინააღმდეგ თამარისა, მეტრეს მსრით; უფრო აუჩქარა გულის თქ-
მის სიუკარულით სავსე ჟანში სისხლის ბრტხვა და გულის ფანტქალი.
სიუკარულით ძარღვი სისხლი უჩქევარებდა ვით შადრეანის წყალი.
ამისთვის მან განიზრასა: ან უნდა მოკვდე, ან ჩემი სურვილი აღეზ-
სრულა; რადგან თუ იმისთანა ვაუჩრმა მე ირანის შაჰი ქმად არ-
მიკადრან, ამბობდა თუჩქმე შაჰ-ბაზი მაგრამ ვიდრე გამოუცხადებდა
უმს, იმან განიზრასა ბირველად თამარის სურათის სილქა და მისი
ხამხედრო ძალა-ღონის შეტეობა და თავის თვალთ ნახვა, მაგრამ ამას
რა რიკად მოასერსებდა შაჰ-ბაზი, რომ ფერისხეუმა თამარი უცნო ვაჭის
არ ეჩქენებოდა, თავის ქვეშევრდომების, ჟარისა და ხასხლის მოსამ-
ხასურებს გარდა. თუ ვინმე დიდებულე უცნე კაცო მოვიდოდა მის
ხანახავად, ის ბიზბადით ელანჩაქებოდა და სოხნი ის და თუორ-წი-
თელი ვაშლის მხვავს ბირის სურათს ვი, რომელსაც უფორ და უფ-
რო უმშვენებებდა მას მხალდა კველურური მუელი, მსუქანი მოუქანილი
ღაბბი, ვრძელი შავი ღანწაჟი თმა, ცაღმომეკებულე უჭან წელსე და
წინ ნიკაბის თანასწორად ქართულად მოკვეტილი თმის კაკუბი და შაჟი
თვალ-წარხი, აწაოდას ზრ უჩქენებდა; მისე ეს ხასხათი რომ იტრდა
შაჰ-ბაზისა, ამისთვის ის ათითონ ზღარ წამოვიდა და გამოეცხავნა მს-
ტრები, რომ იმით დაესტათ რადგანმე მისი სურათი და მიერთვით
მისთვის. ეს განზრასა ვიზიერმა ფერისხეუმა-თამარმა მას შეუტეო-
და თავს გაუთთხილდა; ამისა გამო შაჰის სურვილი კერას გით კერ-
აღასრულეს მოსელემა. მაშინ იმან განიზრასა მარტოდ წამოსკლას სა-
ქართველოში მის ხანახავად ჩხლან დაიწყო იმან მოსასრება; რაჟ
ღობის ძიებით მოასერსეს მსხი ნახვა ის რამდამ ფექრში ეყო და

შლიან ღონობდა, მას გამოუცხადა თავისი სმისასურთი ერთმა მკლავ-
მა. ამან უამბო, რომ მუდამ წელიწადს მე მივდივარ ფერისანუმა-
თარის სხელში და სწილენძის ჭურჭლებს ვუკლავო და აძისთვის ის
ჩემთან ისე დაეხანალებული და დასლავებული არისო, რომ მუდამ დი-
ლაობით ჩამოდის. ჩემთან და მელაპარაკებაო. ამოდი ესლა შენ მე ვა-
მაძეუ შეგირდა და იმას გაჩვენებო. მკლავის სიტყვასუდ შაჰ-აბაზი
თურმე დათანხმდა და დაჰპირდა ბეგობას და აგრეთვე დიდს წყალობას.
ჩაიჭვა გლეხური ტანისამოსი და ამსახით ისინი მოვიდნენ ბაზარში,
სადაც სტოვრებად ფერი-სანუმა-თამარს. მკლავი ჩვეულებსამებრ ჩა-
მოსდა. სასლავში და დაიწყო ჭურჭლებს კლავა. ერთ დღით აღრავ-
ნად ფერისანუმატ წამოვიდა და ჩვეულებსამებრ თურმე დაიწყო მკლ-
ავთან მუსიათი. ამ დროს გონება გამჭრიახი მიუყვანი ძაღიან და-
გვირდნენ ერთმანეთს. თამარმა ითქვა, რომ ეს კაცი თუმცა მკლავს
შევირდაო მაგრამ როგორც ეტყობა მის სურათის მეტყველობასუდ
ვინმე დიდ კაცი უნდა იყოო. ამ ფიქრში მოსული ის მაშინვე ადგა
და წავიდა შინ. ეს დღე არაფერი მეორე დღეს სასეს, რომ იმ აღარც
მკლავი და აღარც შევირდა არიან. თამარმა იგრძნო. მცბიერება და
მიჰსვდა შაჰ-აბაზის ყოფნას: გამოუყენა მღევარი, მაგრამ შაჰ-აბაზმა
ისმარა ესტატობა: იმ დამესგე მოაკვდა ცხენს და მკარდებით გას-
წია სპარსეთისაკენ. წარდევდა უაფი-ჩაის წყალსე მივიდა, რომელიც
არის ჩაქათლისა მარაშბივე, აღმაღოს ფეშტის მასლობელიც, სო-
ფლის მოტვირის დასავლეთ გვირდსუ ჩამოსდა ცხენიდან, დანაღა ეს
ჩვეულებდა ტყვიასავით გასწივა სპარსეთში. ამ ალაგს თუმცა ფერი-
სანუმა-თამარ მუთუგს უაფი-ჩაისე ვადებულს სიღბედ ყრული ჰყო-
ლია ქირის ასაღებათ, და აქვე ყოფილა აგრეთვე ქალაქი სახელწოდე-
ბითა «აოფსანდუქაღა» (მანის ციხე) რომელს მეოთხობასაც მართლა
ცხადეს ჰყოფს. აკორწოხებული ციხესაკვეთი მიწა და შიგ შუა გომებსა

ვით ნაშენი ჩაქცეული სხსლეები და ქვევრები, მაგრამ ეკარაულები. რას იცნობდნენ, თუ ეს შაჰ-ბაზი. ახლიათ იმისგან სიღვრედ გასკლის ჩინა და გაუშეიათ. უკან დადევნებელი მდეკარი აქამდე მისულა და მიტყუა, მაგრამ მეძვე უკუდმა ცსენის დანაღვას აურეკინებია მისი გზა-კვალი, ველარ გაუგნიათ შაჰ-ბაზის გზა, შემობრუნებულან უკანვე ქალაქს ბაზარში და უამბნიათ შაჰ-ბაზის ვერ შეპერობა და გაქცევა. ფერისანუმა-თამარ მეფეს ძალიან სწყენია ეს ამბავი, მაგრამ რაღას და გააწყოდა. ამას შემდეგ ერთის წლის განმავლობაში შაჰ-ბაზის მოუშინადები-ძრეული ჯარები საომრად ძლიერს გურჯისტნის ფერისანუმა-ბაზს და მოსდგომია ქალაქს ბაზარს. გამართულა ძრეული ომი. დიდ ძაღი ხალხი ამოუწვევტიათ. ორივე მხარეს დიდის სიმაძცით უამბნიათ. ბოლოს თვით ფერისანუმიც სძალადებელი გახულა ომში, დაჩვენია მტრის ჯარს და თავის სილამაზით განცვიფრებაში მოყვანილი, და გულის თქმით დადუნებულ და დამბუნებელი ჯარი უფრო ბევრი უხარცია, ვიდრე თავის ქალური ვაჟ-ცაცობითა. მაგრამ ბოლოს მაინც შაჰ-ბაზის ჯარის სიმრავლეს უძლეკია მისი ჯარი. მამინ ფერისანუმი-თამარი შესულა ქალაქში. რომ ცოცხალი არ ჩაუვარდე ხელა შირ, ამას განუზრასავს თავის მოკვლა. ამისი გამო ის ახულა ამ კვლესისს გუმბათზე და ზევიდგან გადმოშეება ძირს. შაჰ ბაზს დაუნასავს ამ დროს და გამოქანებულა მისკენ, რომ ცოცხალს მინაწროს. და აი, ვიდრე ამოუშეება ის თავის თავკასულს ძლიერს, ამავს და უკადრის სულს, შაჰ-ბაზს მასზე აისრულა თავის გულის თქმა. ამას შემდეგ შაჰს უბრძანებია აქ ქალაქის ძირიანად აშორებერა და ამოგდება. აი მას აქეთ ეს ქალაქი ბაზარი წაქათალის მცხოვრებლების ზეპირ გარდმონაცემით აღარ არსებობს.

მაგრამ მართალია აქ ქალაქის შაჰ-ბაზის მიერ ზარბეზ და თამარ მეფის აქ ამგვარად უშატივოდ სიკვდილი? არა. ამისთვის რომ თამარ

მეფე მეფობდა მე XII საუკუნეში შაჰ-აბასი მე XVI-ში მაშინ უნდა მივაწეროთ ამგვარი დრამული და ტრადიციული სიკვდილი? ნამდვილია, რომ ეს ამბავი ეკუთვნის შაჰ-აბასის მსლობებს ისტორიულ დროებს; მაგრამ სჯობს იტყვას ეს არა გმირი ერთადერთი მსლობა მსოფლიო იმისთვის, რომ უფრო გაადიდოს და წარჩინებული გახადოს სასული და ძლიერება მკინვარე შაჰ-აბასის ნამდვილი მეფის, რომ მეომარი დედოფალი რომელიც ბაძადა არის დასასული-ბული, არის გასეთის დავით მეფის მეუღლე, მეუფის დედოფალი, რომელიც შემდეგ კონსტანტინესგან აღუქმანდრეს მკვლელობა და დათხანდა ცოლობაზე თავის მამულს კონსტანტინეს, შეჭრისა და მართლ-გასეთის კარები და მრუხდა მას ბაზარში, რომელიც, ცოტა ხანისაგან კონსტანტინეს სატასტო ქალაქად ქონისა არჩეული; მეტყუნა რომელს თავის წინამძღვრით და აღუწვევია სპარსეთის ჯარი და მას მამა მისი მკვლელს მეორე შემთავლად, მაგრამ ამ აღტაცებაში მომევენს და მკვლელს მამა-პაპური მამცობის გამღვიძებლად გმირმა; შემდეგ თავის გამაჩვენებისა გადივიდა და უცხოელი გასეთის მტერი შაჰ-აბასი და მრავალ ვარი წყალებს, შემდეგ 1624 წელს მიიღო შარვანის ქალაქში, მწამის გვირგვინი. მართალია ისტორიაში არ არის მოხსენებული, რომ ამას ომი ბაზარში მოხდომოდეს კონსტანტინესთან, მაგრამ ის გი არაა ნათქვამი, რომ ეს ომი აღასნის ნაპირზე ყარაღვის გასწვრივ გადამ-მარში მონდაო. ეს ფაქტიურ სჭამაო, მე-მის არის დასამტკიცებლად ამისთვის რომ ბაზარში არის აღასნის მსლობელი და მდებარეს შვიდი ვერსის სიშორით. ეტყობა კონსტანტინე თავის მეფობის დამს: მდგარა და ის უფილია მისი სატასტო ქალაქი. მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ გასეთის მეფედ და მარჩილებისთვის და უშიშროებისთვის, გარდმოუტანათ სპარსეთის მიერ დაუწებულ გასეთის მმართველბას ფაგივა ტასტი ყარაღვისში, რამ

მელიც არის მისივე გასწვრივ და სადაც ასევე დიდროვანს სამხედრო
 შენობები არიან მათგან დარჩენილნი უარჯვასი დგომს ამჟობისეს ამით
 ამისთვის, რომ საქათალის მხარეს უიშასროთაც მკვამდიანი საწმენო-
 ების აღმდვიარებელი საღსებისგან იყო დაჭერილი; მასთანვე ამს შექმ
 დეგ ტასტის ბასარში დაწესებულ უსარგებლოც იქნებოდა და მელიც
 კასეთის ქრისტიანი საღსის მართვისთვის. თოთ-უარჯვიდგან მიფლო-
 ბელობდენ და მმართველნი მთელს კასეთის სამიუთს 1623 წლიდ-
 გან დაწყობილი: ისასანი (იესუ), ფეიქანსანი, მუსტაფა, სარუფაშა,
 სალიმსანი და სსვანი.

აი ამ სახების მიფლობელობისა და მმართველობის დროებში, შუა
 ახანის მიერ დაწყობილი დასსება ეკკლესიებისა და ამოთესვრა ქრი-
 სტიანობრივი საწმენოებისა კასეთში მცხოვრებ ქართველ საღსში
 დასრულდა მხოლოდ საინგილოში ჭარბელაქელი ლეკების და ფა-
 თრებს მიცადინებოთ. ლეკები ჭარბელაქანსა დასასლა მეფე ლე-
 თანმა, თათრები დასასლებულნი არიან შუა-ახანისაგან მიულალები ანუ
 მანკალები: კიდე დასწილნი არიან ლენუ-თემურის ვარდგან. მაგ-
 რამ ამ საღსებში, მაჟელს დაღსტნულებიც სედ რომ მიუკეროთ სა-
 ზოგადოდ იმადენა მხარელი და ვნებასარ მაუციით ქართველთა საღს-
 სხასანის თით არსებობისა და ქრისტეს საწმენებისათვის, როგო-
 რიც მასკეს ამ ჭარბი დასასლებულმა ლეკებმა. თუმცა 1619 წელს
 მეფე სწერდა თემურასნ თავის შებრალებისთვის რუსეთის მეფეს მისიელ
 თეოდორეს მეს, რომ ეკკლესიებში და მონასტრებში სასელი ჯუთისს
 აღარ იდიდება და ცარეილება მიფუთულ მოფუთულები დგანან. ამ-
 გრამ ამ დროში საინგილოში მკვალგან კიდევ ეკკლესიებში და მონა-
 სტრებში წორკა-ლოცვა სრულდებოდა. ეს სჩანს იმ ფაგტიდამც რომ
 1803 წელს ჭარბელაქელი ლეკები და აღისის სასელთნოს ვეპი-
 ლეი, რომელთა მორის ურევიანთი ვაკელი ინგილოცა, კნანს ცი-

წინაოცსე საქართველოს მთავარ-მმართველს, აბლაქვეს, რუსეთის ერთ-
გულადის ქალაქს ხსენა და ხსენა პირობებით და ამ ქალაქში
ხსენათა შორის მოიხსენებენ და პირობებს აბლაქვეს რომ აღიანთში
(ესე იგი ინგილოებისაგან დასასალებული მთელი კლასიკლი აღიანთ-
თის სანაბო) მცხოვრებ ქართველებს არ დავეუძლით, რომ ქრ. სტი-
ნობას სარწმუნოება აღიანთნონ. ამას მოიხსენებენ და მუჰყეს თვით
ეს პირობა იაკის თხსულებაში (Самарканд) უფ. ღუბროვისს. ეს არის
მოხსენებული აგრეთვე АҒҲЫ АҒҲИОУИҒАԿԵՐՈՒ ԿԻՄԱԿԻ - ში გამ-
ცემული რუსეთში 1862 წელს ნამდვილია და ჭეშმარიტი ის თვა-
ტიც რომ 1830 წლამდე ინგილოებს ძალკით მოჰყავდათ სიღბლის
მისწიდაგან მღვდლები და უმისწობსათვის ღმირი ნათელს იღობდენ
და ქიმიის მატროპოლიტი ბობბელი აგრეთვე აღიანთის დღეს
როგორც სწენს უფ. იასელიანი, ინგილოებს რცდა ათ ქანთელს
უგზავნიდა მამასადმე, თუ კი 1830 წლამდე ქართველები - ინგილო-
ები არ იშლიდნენ ქრისტიანობივი წესის აღსრულებას და 1850 წლი-
დან ამჟამად სათლობაც დაწვეს, უმჯველია რომ 1649 წელს აქ
მრავალ ეკკლესიაში წირვა ღმრავა არ იქნებოდა მწვევტილი.

ამ თვარებსა და მოსწრებებს შემდეგ შეჰნდა დავაჰგანა, რომ
ის აუარებული რიცხვა ეკკლესიებისა, რომელიც იმეორება მთელს სა-
ქაიადის მასობის სიგმე სიგანის სიგრტესე შემდეგ 1619 წლისა არიან
აოსრებულნი და დაქრულნი ჭარქელი ლეკებისაგან, და არა 1537 წელს
შაჰ-აბასისაგან, რომდესც იმან კაკი ანუ ილისოს სასულთანო ჩამო-
ართვა კასეთის მეფეს ალაქსანდრე II-ს, იმ პირობით, რომ იმან ყო-
ველწელი, ამის მაგივრათ მიეტეოს შვიდასი თუმანი თუელი და მისცა
გამჭდაისებულს ვიდაც ვასვასის შვილს. ამკელს მკლობა ერქვა,
ტურამ ქვეყანა ამოგდგო, ქართველთაგან სწორეთ ყიისილბაშებსე და
ლეკებსეც არის ნათქვამი. ჩემის აზრით, რაც უფრო დიდი ხვი და-

გვმართებს და გვავენს... ლექსები იყვნენ და არა ისინი. ამათ თუ
 რამე შესძლებოდათ, მათგან ვასეთიც გამაჭმადებელი იქნებოდა, რა-
 გორაც წაქათაღის მღვწა, თუმცა კი სკან ორივეზე გვეთქმის ერთი
 ზვენიერნი ანდასა: უერთიც და მისი შვილიც ორივე ღმერთმა, დაშმა-
 ოხსლან.

ამ სამსქეების ჩამდენი მამაშავის შვილი ლექვი ასლა გრანზე შე-
 მომხედა, საქათლანში მიმავალს, და დამიწყო ღაშარაკი ქართველების
 წარსულს გმირობაზე, ვაჟკაცობაზე და ახლანდელს ღაშარაკობაზე, წამ-
 ხდრობაზე, დაღუპვაზე და თვისზე წამოუდგომლობაზე და მით მი-
 დუღებდა გულს. აი ამისგანთ გული და სული ჩემი მღელვარებად,
 შოფთავდა, რაღაცას ღმერთად და ურგვინავდა. თავში ირეთადა ათას
 გვარი ფიქრები, გული უჩქარებდა თავის ძველს და ფანტაზიას ჯა ამ
 გვარ მდგომარებაში რომ ვიყავი, მოვიგონე პოეტის ბარათაშვილი,
 როდესაც ის აღლევებული ამ ლექსს ამბობდა:

ძიწობის, მიმაფრენს, უკნო უყლოდ ჩემი მეწანი,
 უკან მიმჩხავის თვალ ბედითი შავი ყოწანნი!
 ვაწხსწი, მეწანო, შენს ჭკივებს არა აქვს სასლავრი,
 და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვავი!

ინგილო ჯანაშვილი.

1871 წელს, 25 ოქტომბერს.

...
 ...
 ...
 ...
 ...